

KERESZTES CSABA

főlevéltáros

Magyar Nemzeti levéltár Országos Levéltára

keresztes.csaba@mnl.gov.hu

<https://orcid.org/0009-0004-1464-5755>

„A FELADAT ELLÁTÁSÁBA, IDÉN MÁRCIUS 15-ÉN
– AZ ELLENFORRADALOM ÓTA ELŐSZÖR –
HIBÁK CSÚSZTAK.”
MINISZTERIUMI MEGTORLÁS
AZ 1972. MÁRCIUS 15-I „NACIONALISTA” TÜNTETÉS
DIÁK RÉSZTVEVŐI ELLEN

Az 1970-es évtized első éveiben, főleg a március 15-i nemzeti ünnep napján, fiatalok nagyszabású ünnepi és egyben tiltakozó megmozdulásai, felvonulásai zajlottak le a magyar főváros utcáin. A hatalom kezdetben csak néhány személyre szabott ki, a korban enyhének számító, büntetéseket, azonban 1972-ben már jelentős börtönbüntetések is születtek. 1973-ban és 1974-ben preventív jelleggel igyekeztek elejét venni az utcai demonstrációknak. Az 1972. év során sok diákra szabtak ki fegyelmi jellegű szankciókat. A fegyelmi útján való megtorlásokat az oktatási ügyeket irányító minisztérium igyekezett koordinálni, és központilag szabályozták a retorziók menetét. Ennek során több tucat diák szenvedett, akár kizárással is járó, büntetést.

Kulcsszavak: államszocializmus, alternatív ünneplés, diákok, megtorlás

“THIS YEAR, ON 15 MARCH, FOR THE FIRST TIME SINCE THE COUNTER-REVOLUTION, MISTAKES WERE MADE IN THE EXECUTION OF THE TASK”. MINISTERIAL RETALIATION AGAINST STUDENT PARTICIPANTS IN THE “NATIONALIST” DEMONSTRATION OF 15 MARCH 1972. In the first years of the 1970s, especially on the day of the national holiday on March 15, large-scale celebratory and at the same time protest movements and parades of young people took place in the streets of the Hungarian capital. In the beginning, the authorities only imposed punishments on a few individuals, which were considered light at the time, but in 1972, significant prison sentences were also imposed. In 1973 and 1974, they tried to prevent street demonstrations as a preventive measure. During 1972, disciplinary sanctions were imposed on many students. The ministry in charge of education tried to coordinate disciplinary reprisals, and the process of retorts was regulated centrally. In the process, dozens of students suffered punishments, including expulsion.

Keywords: state-socialism, alternative celebration, students, retribution

Beérkezett 2024. 06. 15.

Közlésre elfogadva 2024. 08. 15.

Copyright GERUNDIUM

Bevezetés

1972. március idusán szokatlan, rég nem látott látvány fogadta a főváros központi részein sétálókat. Sok száz, háromszínű magyar zászlókkal, kokárdákkal csinosított fiatal vonult végig az utcákon, 1848-as dalokat énekelve. Engedély nélkül.

Az egyre növekvő számú csoport a hivatalos ünnepség végeztével indult meg a Kossuth-szobor irányába. A Nemzeti Dal szavalásánál egyes részeket hangosabban énekeltek (például: „*esküszünk, esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk*”), és ezeket több ízben megismételték, ezzel is fokozva a felvonulás összhangulatát.¹ A Kossuth Lajos téren a szobor körül már rendőrök álltak, akik közölték a felvonulókkal, hogy megemlékezést nem tarthatnak, és távozásra szólították fel őket. A felvonulók döntő többsége a rendőri felszólításnak nem tett eleget, és továbbvonult a Batthyány-emlékműhöz, ahol ismét elénekeltek a *Himnusz*t és a *Szózatot*, és kórusban szavalták el a *Nemzeti Dalt*. Itt, az Örökmécses talapzatára felállva egy fiú beszédet intézett az összegyűltekhöz.

A szokatlan jelenség meglepte a karhatalom erőit, a felocsúdás után azonban a betanult módon és minden rendelkezésre álló erővel nekiláttak a demonstráció felszámolásának. Igyekeztek a hangadókat, az ellenszegülőket kiemelni, a tömeget kisebb csoportokra oszlatni, majd azokat is egyénekre osztani, elzavarni. Az Örökmécsesnél felszólaló fiút azonnal lefogták, és ezzel megkezdődött a valódi oszlatás. Ennek ellenére a tömeg nagyobb része továbbindult a Vár felé, már feszülten, de még viszonylag vidáman.

A hangulatnak azonban az egyre erősödő, mind nyersebb erőszak véget vetett. Az esti eseményeket testközelből megélő szemtanú szavai sem hagynak kétséget az oszlatás mikéntje felől.

„[...] a rendőrautók folyamatosan cikáztak és néhány embert se szó, se beszéd kiemeltek a most már külön haladó, de eredetileg együtt induló csoportokból. [...] elhúzott mellettünk egy rendőrautó. Előttünk néhány méterre egy magányos fiú követ hajított utána, majd bemenekült a legközelebbi kapualjba. A kőtől betört a kocsi szélvédője. A visszaguruló rendőrkocsiból kiugráló hekusok és kiskatonák minket fogtak le, és tuszkoltak be egy rabóba. A már bent ülő társunkkal együtt a Szalay utcai kapitányságra szállítottak bennünket. Kb. kilenctől hajnali kettőig vendégeskedtünk a kapitányságon. Ezalatt többször megverték, kihallgattak, leírátták velünk, hogy mit csináltunk aznap. Kílátásba helyezték, hogy ellátják a bajunkat: nem lesz itt új 56. Azt a tényt, hogy mi március 15-ét akartuk ünnepelni, ha már hivatalosan megfeledeztek róla, gúnyos mosollyal fogadták. Amikor egyenként elengedtek minket, megtiltották, hogy bevárjuk egymást és azt is, hogy előállításunkról bárkivel is beszéljünk. Másnap megjelentek a munkahelyemen információt gyűjteni rólam. Én persze aznap nem mentem be, a sebeimet nyalogattam. Volt mit.”²

¹ A vonulók kedélyállapotát a későbbi, hivatalos és egyben elfogult jelentések a „*tűlfűtött, izgatott*” kifejezésekkel jellemezték, a daléneklés módját pedig provokatívnak tekintették.

² KRESALEK Gábor, „Március idusa és a FIN”, *Beszélő*, 3. folyam, 3. évf. 3. sz. (1998): 63.

Egy másik visszaemlékezőnek a barátja számolt be

„a srácokat mentőkocsikba tuszkoló rendőrökről és a kétségbeesett menekülésről, meg hogy a villamoson milyen keserűen mulatságos volt közös barátunk, akinek nagykabátjában komikus, de árulkodó púpként meredezett a sebtében elrejtett nemzetiszínű zászló rúdja”.³

Az esti, várbeli események már a hatalom teljes erejét mutatták.

„A bepörgött rendőrök és ifjú segédek példát akartak statuálni. Világos kellett legyen a számukra, hogy a tüntetés gyakorlatilag befejeződött, nincs már rájuk szükség. Ám ők élvezték a munkát. Régen – vagy tán sohasem – volt ilyenben részük, legfeljebb a tv képernyőjén át irigykedhettek párizsi, németországi és amerikai kollégáikra. Tehát hajtóvadászatba fogtak, lezárták az utcákat, és válogatás nélkül gyűjtötték be a kokárdás srácokat.”⁴

Az elfogottak többségét pár óra múlva kiengedték. Azonban a lezajlott felvonulás nagysága már túlmutatott a kor politikai tűréshatárán. Egy ilyen nagyságú, nem engedélyezett, nemzeti színeket használó csoportosulást és felvonulást a rendszer csakis elleneséges tevékenységnek tekinthetett, amit – a pártállam logikája szerint – szigorúan meg kell torolni. Az elfogadhatatlannak minősülő cselekedetek büntetését vontak maguk után.

A párt értékeli helyzetet, a III/III. nyomoz

A Magyar Szocialista Munkáspárt (továbbiakban: MSZMP) Politikai Bizottsága 1972. április 6-án vette napirendjére az események vizsgálatát – miközben még folyt a belügyi szervek nyomozása. A lényegét, pártzsargonszerűen, az MSZMP Budapesti Bizottsága és a Kommunista Ifjúsági Szövetség (továbbiakban: KISZ) Központi Bizottsága közös jelentése foglalta össze. Ebben nemcsak elítélték a felvonulást, hanem azt rendzavarásnak minősítették, és súlyosan elítélőnek számító kifejezésekkel illették („agresszív”, „rosszindulatú”, „provokatív” stb.). Ennél is fontosabb, hogy jellegét *„alapvetően nacionalista, főleg jobboldali [...] szervezett erők próbálkozásának*” definiálták.⁵ Bár a jelentés

³ STRIKER Sándor, „Március 15-e 1972-ben. Egy elhallgatott nap”, Élet és Tudomány, 52. évf. 11. sz. (1997): 321, 333. Striker Sándorral elektronikus úton vettem fel a kapcsolatot, és ezúton is köszönöm a segítségét.

⁴ KRESALEK Gábor, „Március idusa és a FIN”, 63.

⁵ Később a Belügyminisztérium megállapította, hogy *„szervező központ, amely a rendzavarást előkészítette, irányította volna, nem volt”*. Idézi: PALKÓ László András, „Keserédes napjaink. Ünnepek és ünnepelési szokások Magyarországon a kádári puha diktatúra időszakában: 1962–1988 (2. rész)”, Valóság, 57. évf. 11. sz. (2014. november), 16.

kritizálta az ünnepségek „sablonos” szervezését,⁶ valamint a belügyi szervek felkészületlenségét is, a fő problémát a nevelésben mutatkozó hiányokban láttatták. Lényegében egyrészt a családi, másrészt pedig tanintézeti nevelés felemás hatásának („*bizonyos nacionalista hamis tudati maradványok*”) tulajdonították a tüntetés létrejöttét. Megoldásként kétfajta módszert javasoltak. Az egyik a meggyőzés eszközét jelentette: „*társadalmi-politikai életünk negatív jelenségei ellen elsődlegesen politikánk következetesebb megvalósításával, eszmei-politikai meggyőzéssel harcolhatunk a legeredményesebben*”, vagyis a propaganda erősítésére helyezték a hangsúlyt. A másik módszer alatt az oly gyakran alkalmazott „*adminisztratív*” fellépést értették. Ez utóbbi alapján, mivel a korábbi esetekben elmaradtak retorziók, már a büntetések határozott kirovását indítványozták „*azokkal szemben, akik az eseményekben szervező, vezető szerepet játszottak, indokoltnak tartjuk – a büntető eljáráson túl – állami (munkahelyi, iskolai) fegyelmi eljárás lefolytatását*.”⁷

Az érintett szervek, így az oktatásügyeket felügyelő Művelődésügyi Minisztérium is, értett a szóból, és a következő hónapokban végrehajtotta vagy végrehajtotta a fegyelmi eljárásokat.

A részt vevő diákok, tanárok elleni intézményi felelősségre vonásokat azonban megelőzte a fő irányítóknak, hangadóknak minősítettek ellen lefolytatott eljárássorozat.⁸

A tüntetés nem jött jókor a hatalom számára: a Belügyminisztérium éppen 1972. március 1-jével adta ki az ifjúságvédelmi tevékenységről szóló tájékoztatóját.⁹ Míg a dokumentumban a fiatalok által elkövetett „államellenes” tevékenység csökkenéséről számoltak be, a március 15-i események alaposan rácafoltak a hivatalos megállapításokra.

A Belügyminisztérium III/III. csoportfőnöksége által lefolytatott vizsgálat¹⁰ során 111 személy kihallgatását jegyzőkönyvezték, amely több mint kétezer oldalt, összesen nyolc levéltári dossziényi anyagot tesz ki. A kihallgatott fiatalok többségét késő este

⁶ 1973-ban már azt jelentették, hogy a hivatalos ünnepségeket színvonalassá, vonzóbbá sikerült tenniük. Az „adminisztratív” módszerek eredményeiről nem írtak. 1973. április 18. (Kibővített ülés) M-KS 288. f. 4. cs. 121. ő. e.

⁷ Jelentés az 1972. március 15-i eseményekről. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL M-KS) 288. f. 5. cs. 578. ő. e.

⁸ Az iratanyag fennmaradt, és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTTL) található, 3.1.9. – V-159241/1-8 „Szalai Miklós és társai” megnevezés alatt. Az itt olvasható dokumentumok egy részét, magyarázó szövege nélkül, a rendszerváltozás után meg is jelentették. KENEDI János, *Kis állambiztonsági olvasókönyv. Október 23. – március 15. – június 16. a Kádár-korszakban. Második kötet* (Budapest: Magvető, 1996), 81–132. Az iratok és az egyéb ismeretek alapján többen is elemezték az eseményeket, azonban csak részleges jelleggel, a korszak politikai gondolkodásmódja megismerésével összefüggésben. Lásd a korábban említetteken kívül pl. SZERENCSES Károly, *Az eltékozolt évtized. Adalékok a kádári hetvenes évek történetéhez* (Budapest: Kairosz Kiadó, 2010).

⁹ „BM ifjúságvédelmi munkájának néhány tapasztalata...” MNL OL XIX-I-4-ggg-III. sorozat-1. tétel-sz. n.-1972. A jelentés az adott korszakban, „természetesen”, szigorúan titkos! minősítésűnek számított.

¹⁰ Az állambiztonsági iratanyag monografikus feldolgozása: FARKAS Gyöngyi, *Márciusi ifjak a Kádár-korban. Alternatív március 15-i ünnepések az 1970-es években* (Budapest: Kronosz Könyvkiadó, Budapest, 2023). Az összefoglaló adatokat innen veszem. Farkas nem elemzi a per anyagát, és nem tér ki a Művelődésügyi Minisztérium, illetve a felsőoktatási intézmények tevékenységére.

a helyszínről állították elő, míg másokat, 30 főt, később idéztek be, kezdetben általában tanúként. 79 százalékuk fiú, míg 21 százalék került ki a lányok közül. A kihallgatott – tehát nem a megbüntetett – fiatalok foglalkozási aránya a következő: hatvanhat tanuló, negyvennégy dolgozó, egy munkanélküli. A tanulók közül szakmunkásképzőbe kilencen jártak, szakközépiskolába tizenhárman, gimnáziumba huszonhárman, technikumba hárman, főiskolára heten, egyetemre tizenegyen.¹¹ Ezek alapján a résztvevők többsége, 59,5%-a, került ki a diákok közül, és közülük is a többség középiskolai tanulónak számított.

A rendőrség saját hatáskörben is kirótt büntetéseket (ezek egy későbbi fejezetben olvashatók), azonban végül az elfogottak és a beazonosítottak közül nyolc résztvevőt bíróság elé állítottak.

A (konceptió) per

A bűnvádi peranyag kitűnően megmutatja a korszak eszmeiségét, és egyben logikáját is. A per „Szalay Miklós és társai” megnevezéssel zajlott le és a sajtóközlésekben is szerepelt,¹² illetve Szalay Miklós később riportot is adott a vele történekről,¹³ illetve jelen sorok szerzője távbeszélőn vette fel vele a kapcsolatot.¹⁴ Ezen okokból az ő nevét megadom. Az esemény további szereplői, elítéltei, eljárás alá vontjai közül senkit sem nevesítek, annak ellenére, hogy többek neve szintén megjelent a sajtóban, illetve publikációkban.¹⁵

Az előzetes letartóztatásba helyezettek helyzetének komolyra fordulását már a vádhatóságok¹⁶ hozzáállása jelezte. A letartóztatás két hónapos idejét további egy hónappal meghosszabbították, hiába tettek ez ellen panaszt a vádlottak.¹⁷ Utóbbiak igyekeztek hangsúlyozni, hogy a bűnisméltástól esetükben nem kell tartani, illetve többen kijelentették, hogy „hasonló helytelen, meggondolatlan cselekményt” sem áll szándékukban elkövetni. Mindez azonban az ügyészeket nem hatotta meg, álláspontjuk szerint mindegyik

¹¹ FARKAS, *Márciusi ifjak...*, 9, 136, 138–139, 182–184.

¹² Például: „Hírek”, *Pest Megyei Hírlap*, XVI. évf. 157. szám. 1972. július 6. 8.

¹³ PÜNKÖSTI Árpád, „Foglalkozása: március 15”, *Népszabadság*, 2005. március 14. 18–19.

¹⁴ A barátságos és informatív beszélgetést ezúton is köszönöm Szalay Miklósnak!

¹⁵ Például STANDEISKY Éva, „Madarak és selyemhernyók. Dokumentumok Kassák Lajosról és Bari Károlyról. (Dokumentumközlés két bevezetővel)” 2000, 2006. 4. sz. 49–62. Vagy éppen: Fábry Saga https://fabrymost.hu/tartalom/fabry_saga/ (letöltés ideje: 2023. 11. 10.). Több név szerepel Kenedi János könyvében (KENEDI: *Kis állambiztonsági...*).

¹⁶ A Fővárosi Főügyészség és a Legfőbb Ügyészség Politikai Osztálya.

¹⁷ Jellemző erre az ötödrendű vádlottra vonatkozó kérelem esete. A védőügyvéd a vádlott betegségére, a nyári szezonra történt munkavállalására és a bűnisméltás veszélyének hiányára építette a beadványát (értsd: hasonló tettet legközelebb a következő évben vihetne végbe). A kérelmet azzal utasította el az ügyészség, hogy a cselekményei kiemelkedő tárgyi súlyúak (pl. cipője orrára vörös csillagot helyezett). Kifogásolta az ügyészség azt is, hogy az ügyvédi beadványnak „kifogásolható” a hangneme (a bűnisméltásra vonatkozó ügyvédi sorok okoztak felháborodást az ügyészségen).

terhelt „tevékenyen” részt vett a „megmozdulásokban”, ezért mindegyikőjük letartóztatását meghosszabbították.¹⁸

Ellenben a perben is vádpontként szereplő Babits-verset¹⁹ sokszorosító hölgy (aki ráadásul, úgymond, nacionalista érzelmű beszélgetéseket folytatott a klubban) a vádemelést végül elkerülte, ugyanis tekintettel voltak fiatal korára és „tapasztalatlanságára”, valamint arra, hogy „cselekményét a klubba járó, nálánál jóval idősebb személyek befolyására hatására követte el, és az eljárás folyamán [...] cselekményét őszintén feltárta, megbánó magatartást tanúsított”. Vele szemben az ügyészség nem látta szükségesnek a legkisebb büntetés kiszabását sem, ám felhívták figyelmét, hogy a jövőben tartózkodjék a hasonló („vagy más”) bűncselekmény elkövetésétől, mert „ellenkező esetben vele szemben a törvény teljes szigorával” fognak eljárni.²⁰

A törvény teljes szigora nyolc, 16–24 év közötti fiatal férfire csapott le – többségükben diákokra. A vádlottak fele nem is ismerte egymást. Voltaképpen mindegyikük valamilyen mértékben szerepet vállalt vagy az ünnepre való előkészületekben, vagy már a tüntetés mozzanataiban. Kiválasztásukat mindez indokolhatta, ám az általuk véghez vitt cselekmények az adott kor politikai logikája szerint sem voltak jelentősek.

Az első rendű vádlottat, Szalay Miklós egyetemistát, hasonló cselekmény miatt 1970-ben már előállították. (1971. március idusán az apja szobafogságban tartotta.)²¹ 1972-ben azonban, a diplomamunkájával tartott a tanárához, ám irányt váltott, és a Március 15. téren lévő Petőfi-szoborhoz ment.²² Szalay az emlékmű talapzatára állt, és beszédet intézett a tömeghez – amíg a karhatalom engedte.²³ E beszédet a bíróságnak csak többé-kevésbé sikerült rekonstruálnia, ezért itt nem foglalom össze. A lényeg, hogy az elhangzottakat mind nyugtató, mind pedig izgató hatásúnak be lehetett állítani.²⁴

A bíróság álláspontja szerint Szalay beszéde negatív módon befolyásolta a jelenlévők hangulatát, annak tartalma „az adott szituációban, túlfűtött légkörben alkalmas volt a kedélyek felszítására”. Nem fogadták el Szalay azon érvelését, mely szerint lecsillapítani kívánta a tömeget. Emellett, jelentették ki, Szalay Miklós is tudatában volt a felvonulás „illegális” jellegének (a hatalom szempontjából legalábbis), hiszen 1970-ben is eljárást

¹⁸ Ügyészségi felülvizsgálat. MNL OL XX-10-d-Ny. 11320-1972.

¹⁹ A „Petőfi koszorúi” című versről van szó.

²⁰ Ügyészségi felülvizsgálat. MNL OL XX-10-d-Ny. 11320-1972.

²¹ Ennek ellenére a bírói ítéletben az szerepel, hogy részt vett az 1971. évi március 15-i ünnepségen.

²² „[...] felelősséget éreztem, és arrafelé kanyarodtam, nehogy mások is úgy járjanak, mint két éve mi. Aztán elsőrendű vádlott lettem egy perben, amiben hét »büntársamat« a tárgyaláson láttam először...” PÜNKÖSTI, „Foglalkozása: március 15”, 18.

²³ „[...] lerángattak a talapzatról, betuszkoltak egy autóba. Hiába mondtam, hogy a táskám, a diplomamunkám ottmaradt...” PÜNKÖSTI, „Foglalkozása: március 15”, 18.

²⁴ Szalay elleni nyomozati és bírsági iratok, köztük Szalay a saját szónoklatáról készült önvallomása: KENEDI, *Kis állambiztonsági...*, 112–120.

kezdeményeztek ellene, így tudnia kellett volna, hogy cselekménye megvalósítja az izgatás büntetését.²⁵ A bíróság húsz hónap letöltendő szabadságvesztésre ítélte.²⁶

A másodrendű ipari tanuló vádlottat már akkor őrizetbe vették, amikor Babits Mihály *„Petőfi koszorúi”* című versének példányait osztogatta szét a hivatalos ünnepség megjelentjei között. (Vagyis még a felvonulás megindulása előtt.) E tevékenységén kívül csak a korábban, ismerősei között tett megjegyzéseit tudták vádponttá formálni. (Ezek lényege, hogy a Román Szocialista Köztársaság és a Magyar Népköztársaság közötti kapcsolatokat, az erdélyi magyarság helyzetét *„nacionalista beállítottsággal, a nemzetiségek egyenjogúságának elve tagadásával és ellenséges hangulatú magyarázatával”* aposztrofálta.) A *„tűlfűtött légkörben”* kiosztott vers azért volt – a bíró szerint – alkalmas a gyűlöletkeltésre, mert annak hatása a sovíniszta, nacionalista hangulatkeltés lett. (Megjegyzésre érdemes, hogy a bíróság magyarázattal is ellátta a Babits-vers keletkezési körülményeit: a költő ezt még a fehérterror idején írta,²⁷ és költeményével ez utóbbi ellen tiltakozott.) A másodrendű vádlott ítélete: tíz hónap szabadságvesztés.

A harmadrendű vádlottnak, egy gimnazistának, az előző évben már volt ehhez hasonló ügye, mely még retorziók nélkül ért véget. Ő azonban 1972. évi március idusára készülve *„Fel március!”* címmel verset írt:

*„Ébredj március, nézd mivé lett néped,
idegen eszmékkel ünnepli igédet,
más nemzet írta ki fiaid álmát,
s nincsen ki felkészítse a tetteit parancsát,
tavaszok zászlaját nem hordja senki,
s tüzet a gyér lélek, könnyedén felejtí.
Oh, mily szörnyű látni e gyávaságot,
mellyel magyar tagadja a magyarságot,
Könyörgöm, március, jöjj vissza újra
s ne hagyd, hogy nemzeted szent nevét átírja.”*

²⁵ Ítélet. MNL OL XIX-I-4-ggg-III. sorozat-5. tétel-II. rész-sz. n.-1972. A bíróság az összes tanú vallomását egybehangzónak ítélte, annak ellenére, hogy az egyik tanú a bíróság előtt megváltoztatta a vallomását, arra hivatkozva, hogy a rendőrségi kihallgatásán még lényegében terhelte volt, és azért tett *„olyan formájú”* vallomást. Azonban a bíróság nem fogadta el a tárgyalási vallomást, hanem csak a rendőrségit.

²⁶ Másodfokon a büntetést helybenhagyták. Szalay Miklós később így emlékezett börtönidejére vissza: *„Az én benn töltött húsz hónapom apáménak rettenetes volt, nekem jó. Egyetlen rosszindulatú emberrel sem találkoztam, engem senki nem akart elítélni. [...] Egyre jobb viszonyok közé kerültem. »Egyenruhás fegyencként« októberben vittek át a Gyűjtőbe, politikai foglyok – a köztörvényesek szigorúan elkülönítve – csak ott voltak. [...] Négyen voltunk egy cellában. Mikor előadtam, hogy kvázi a himnuszért kaptam húsz hónapot, velem sópáncsoltak, hogy az tényleg rengeteg.”* PÜNKÖSTI, *„Foglalkozása: március 15”*, 18.

²⁷ Babits verse a *Nyugat* folyóirat 1923. évi 1. számában jelent meg, Petőfi Sándor születésének századik évfordulójára.

Ezt a verset több személynek megmutatta és tankönyvének hátlapjára is felírta. A tankönyvet az iskolában a padon tartotta, így az több személy előtt ismertté válhatott, bárki megnézhetette, elolvashatta.²⁸ A bíróság szerint ezáltal a vers szövege, annak „*tartalmánál, tendenciájánál fogva*” alkalmas volt arra, hogy a népi demokratikus államrend ellen gyűlöletet keltsen. Szintén ő volt, aki Ady Endre (!) „*Piros gyász ünnepén*” című legépelt versét a kabátzsebébe dugva magával vitte a tüntetésre. Ellenben ez esetben a bíróság nem talált arra bizonyítékot, hogy ezt a vádlott ismertetni, esetleg továbbadni kívánta volna a felvonulás alatt. További vádpontként szerepelt egy, a rendőrökre tett kijelentése („*disznóság, amit csinálnak*”). Viszont a bíróság elfogadta azon állításokat, melyek szerint egyéb ténykedése fékezőleg hatott, a felvonulás abbahagyására és távozásra szólította fel a körülötte állókat. A politikai jellegű beszélgetéseivel kapcsolatos tényállás esetében szintén a rendőrségi tanúvallomásokot fogadták el, míg a tárgyaláson visszavontakat figyelmen kívül hagyták. Büntetése: felfüggesztett, hét hónapi szabadságvesztés.

Az adminisztrátor foglalkozású negyedrendű vádlott²⁹ egyrészt szervező tevékenységet fejtett ki a felvonulás alkalmával, másrészt nézetei, megjegyzései és politikai állásfoglalásai „*jobbboldalinak*”, „*izgató tartalmúnak*”, „*szovjetellenesnek*”, valamint „*nyugatimádónak*” voltak tekinthetők. (Ezek a vádhatóság kifejezései.) Ha igazak a periratban foglaltak, akkor igyekezett a rendőrség által szétosztott csoportosulásokat újra egyesíteni, és pl. a következő kijelentést tette: „*forduljatok meg és nézzetek szembe a rendőrökkel!*”. Végül hazafelé menet, az egyik ház falán lévő tanácsköztársasági emléktáblájára akasztotta a nála lévő kokárdát.³⁰ A nacionalizmus „bűnét” azokkal a kijelentéseivel igyekeztek igazolni, amelyeket korábban, baráti társaságban tett (a KGST-ben való részvétel nem előnyös Magyarország számára, mert a gazdasági segítség politikai függőséget von maga után; az ország nem is független, mert szovjet csapatok megszállva tartják; helytelenítette az 1968-as csehszlovákiai eseményekbe való beavatkozást stb.). Mivel a negyedrendű vádlott irányító szerepét a bíróság bizonyítottan látta, és emellett kijelentéseit ellenséges tartalmúnak minősítették, egy év és tíz hónap szabadságvesztésre ítélték. Rosszabbította helyzetét, hogy egyúttal elrendelték az 1969 novemberében hozott három év próbaidőre felfüggesztett szabadságvesztéses ítélet végrehajtását.

Az ötödrendű vádlott³¹ („*képzőművészeti kisegítő*”) esetében főleg a rendőrökkel szembeni ellenállást emelték ki. Amikor a menet megindult az Astoria irányába, kissé tréfás hangon kijelentette: „*talpra magyar!*”. A forradalmi dalok éneklésébe szintén

²⁸ A harmadrendű vádlott iskolai fegyelmi ügyét leírja: FARKAS, *A márciusi ifjak...*, 186–190.

²⁹ Ő szintén részt vett az 1971. március 15-i ünnepségen, valamint az azt követő nem engedélyezett gyűléseken. E tüntetésen a Petőfi-szobornál a kis piros zászlókat kiemelték és összetörték

³⁰ E kihelyezést nem tartották olyanak, amely sértő szándékot tükrözött volna, így ezt bűncselekményként nem könyvelték el.

³¹ Őt többször is „*aktmodellnek*” titulálták, bár a Képzőművészeti Főiskola a vonatkozó jelentésében nem tette a szóhoz az „akt” jelzőt. Azt viszont igen, hogy „*a jövőben nem is kívánjuk alkalmazni*”, és valóban, amikor a szerződése lejárt, nem újították meg. (*Az intézmény jelentése.* MNL OL XIX-I-4-ggg-III. sorozat-5. tétel-II. rész-1972.)

bekapcsolódott, sőt „*megfelelő hangerővel*” újabb és újabb éneket kezdeményezett, amit a tömeg átvett (ráadásul „*útközben drasztikus megjegyzések hangzottak el a rendfenntartó közegek felé*”). Nem követte a rendőrség utasításait, ellentmondott, illetve amikor észlelte, hogy nincs lehetőség a továbbhaladásra, a rendőrökre a „*fasiszta terror banda*” kijelentést tette. Ezt követően megpróbált elmenekülni, elvegyülni a tömegben, azonban „*BM dolgozók*”³² felismerték és előállították. A vádlott a bíróságon az izgató kijelentések megtételét, ha nem is szó szerint, de lényegében elismerte, bár a meggondolatlanságára hivatkozott. Hasztalan, ráadásul a rendőrökre tett kijelentéseit is a gyűlölet felkeltésére alkalmasnak találták. Az ő esetében az sem lényegtelen, hogy vörös posztóból két darab, nyolc cm átmérőjű ötágú vörös csillagot vágott ki, melyeket posztócipőjének orrára ragasztott, így járt-kelt a városban. A cipőorron viselt vörös csillag esetében a bíróság úgy látta, hogy a vádlott feltűnési vágyból, az átlagtól eltérő egyéniségét szerette volna ilyen módon kifejezésre juttatni, nem pedig politikai meggyőződésének demonstrálása volt a jelkép viselése. Ez enyhítő körülménynek számított. Viszont, mivel a vörös csillag a forradalom, a nemzetközi munkásmozgalom, a proletár internacionalizmus jelképe, ennek cipőn való viselése lealacsonyító és a gyűlölet felkeltésére alkalmas. Összességében „*bűnei*” egy évi szabadságvesztést „értek”.

A segédszerkesztő foglalkozású hatodrendű vádlott³³ is készült az ünnepnapra, reggel fekete Bocskai-öltönyt vett fel (illetve hat deciliter bort is megivott). Ő, a jellemzés alapján, az „*öltözékével, vállig érő hajával, Petőfi-szakállával, bajuszával és izgatott magatartásával kitűnt a felvonulók közül*”. Mikor egy BM-dolgozó (!) megállította, afelől érdeklődve, hogy melyik KISZ-alapszervezetből vannak, a vádlott a „*kérdést sérelmesnek találta és elutasító választ adott*”. Menet közben, az oszlatást látva jelentette (volna) ki: „*le a rendőrökkel, le a piszkos zsidókkal*”. Ekkor állították elő a rendőrkapitányságra. A bíróság előtt csak részben ismerte el a bűnösségét, hozzátéve, hogy az ital hatására volt bátor. Tagadta azt, hogy sértő kijelentéseket tett a rendőrökre.³⁴ A bíróság az ő esetében is alkalmasnak tartotta a gyűlölet keltésére. Mindezen vádak következménye nyolc hónapi szabadságvesztés lett.

Az anyagiadó munkakörben dolgozó hetedrendű vádlott a negyedrendű vádlottal állt ismeretségben, és már előzőleg készültek március 15-e különálló megünneplésére. A rendőri oszlatás során igyekezett a kisebb csoportokat egybeszervezni, és a Várban ő maga is egy hatvanfős csoporttal a Bécsi kapu tetejére ment. Korábban is tett „*ellenséges tartalmú*” kijelentéseket. A bíróság előtt hiába tett beismerő vallomást és bánta meg cselekményeit, szintén szervezőnek minősítették, aki elkövette az izgatás bűntettét, „*folytatólagosan és részbe nagyobb nyilvánosság előtt*”. Büntetése három év próbaidőre felfüggesztett nyolc hónapi szabadságvesztés.

³² Az ítéletben név szerint szerepelnek (!).

³³ Esetében kiemelték, hogy édesapja tagja volt a budai önkéntes ezrednek, és a szovjet hadsereg oldalán részt vett Budapest „felszabadításában”.

³⁴ A bíróság a tanúvallomások ellenére bizonyítottanak tartotta a vádként szereplő kijelentéseket.

A nyolcadrendű vádlott (ipari tanuló) szintén izgatás büntetében vétkezett mint bűnsegédi bűnrészes. Ő a lakásában egyfajta klubot hozott létre, és a megjelenő fiatalok a zenehallgatás mellett politikai nézeteiknek is hangot adtak (pl. az erdélyi magyarok helyzetéről). Egy egyetlen példányos újságot is készítettek,³⁵ illetve a vádlott a klubhelyiség falára egy 1848-ra emlékező plakátot helyezett el. A plakát A/2 méretű volt, fekete gyászszegéllyel keretezte, közepére egy nyolc cm átmérőjű nemzeti színű kokárda volt festve, melynek egyik szalagja fekete nyomtatott betűkkel az „1848-ra emlékezünk” felirattal állt. Emellett a „klub” falán egy korona nélküli címerpajzsot is tartalmazó selyemzászló is látható volt, melynek belsejében a hármaskör és a kettőskereszt szerepelt, a „ZTK Zvolen 1934. VIII.” felirattal. (Az ügyészség állásfoglalása szerint „a jelzett festmény és szöveg önmagában, a lakásban kifüggesztett egyéb dolgoktól elvonatkoztatva valóban nem alkalmas a népi demokratikus államrend és annak alapintézményei elleni gyűlölet felkeltésére. A kifüggesztett zászló és az olvasás céljára kitett folyóirat azonban gyűlöletkeltésre alkalmas.”) Ráadásul a nyomozás során egy szekrény tetején lévő dobozban találtak egy „irredenta” kiadványt,³⁶ melyről az ügyészség még tudni vélte, hogy ezt a kiadványt többen láthatták,³⁷ a bíróság azonban nem látta bizonyítottnak, hogy ezt bárki ismerte volna, sőt még a klub tulajdonosa sem tudott a létezéséről, ezért ezen vádat ejtették. A nyolcadrendű vádlott sem a nyomozás során, sem a tárgyaláson nem ismerte el bűnösségét. Azzal védekezett, hogy a vád tárgyává tett magatartással nem valósított meg bűncselekményt. A bíróság ennek ellenére nagyobb részt a nyomozati vallomásokot fogadta el, és azon állításokat is visszautasította, melyek szerint a nyomozóhatóság kényszerhatással bírt volna bárkit is a vallomástételre.³⁸ A nyolcadrendű vádlott az aktivitása miatt, és mert magatartásával segítőtleg, bátorítóan hatott a cselekmény elkövetésében, elkövette az izgatás büntetettét. Ejtették viszont a zászlóval kapcsolatos vádat, ugyanis nem látták alkalmasnak a gyűlölet felkeltésére, mivel „megtekintésre sportegyesületi zászló benyomását kelti és a rajta olvasható dátum sem alkalmas ebben a szituációban nacionalista-irredenta érzések felkeltésére”.³⁹ Ő végül néhány hónapot kapott, próbaidőre bocsátva.

A végrehajtandó szabadságvesztéses büntetéseket fegyházban kellett letölteni. Annak ellenére, hogy a vádlottak lényegében arra hivatkoztak: ők csupán kifejezésre kívánták juttatni, hogy a magyar nép nemzeti ünnepeit a hivatalos szervek nem megfelelően ünneplik, a kirótt szabadságvesztéses büntetések nagyon szigorú, megtorló jellegű retorzióknak minősültek. Egy teljeskörűen, interjúkkal kiegészített monográfiában érdemes lenne elemezni a vádhatóságok érvelését, a bírósági eljárást, mit vettek enyhítő körü-

³⁵ Címe: „Legújabb Simpózium”.

³⁶ „Igazságot Magyarországnak, Trianon egyetlen tévedései” néven említik. Valószínűleg Légrády Ottónak a *Pesti Hírlap* fennállása ötvenéves évfordulójára kiadott munkájáról van szó (Bp., é. n.).

³⁷ Ügyészségi felülvizsgálat. MNL OL XX-10-d-Ny. 11320-1972.

³⁸ E sérelmet egyébként több vádlott felhozta.

³⁹ Ez utóbbi különösen groteszk rész az eljárás során. A zólyomi labdarúgócsapat szlovák jellegű sportzászlója – bár a kettőskereszt és a hármaskör ábrázolja – nehezen kelthetné fel a magyar „irredenta” (revizionista) érzéseket.

ménynek és mit súlyosbítónak, milyen szociológiai jellegű összegzések készültek, stb., azonban mindegyik e tanulmány keretei között nincs lehetőség.

Az események másik nem részletezhető, de kapcsolódó története a „*nacionalista tüntetésre*” válaszul az ELTE jogi karán szerveződő szélsőbaloldali ellentüntetés. A március 21-ére, a tanácsköztársaság kikiáltásának napjára tervezett tüntetés végül elmaradt, a szervezők ellen eljárás indult, azonban pert nem indítottak ellenük, csupán az egyetem zárta ki őket rövid időre a tanulmányok folytatásából. (Sokatmondó, hogy e tüntetés szervezését Ilku Pál⁴⁰ művelődésügyi miniszter „*összinte alapállásúnak*” nevezte, addig a belső minisztériumi információs jelentés negatív szövegkörnyezetben említette a fiatalok körében tapasztalható „*ultrabaloldali megnyilvánulások jeleit*”).⁴¹

A per mintegy iránymutatásként szolgált a többi résztvevő elleni eljárások során is, vagyis az ügy komoly voltát bizonyította, és a szankciók mögöttes igazságszolgáltatási hátterét is biztosította.

Megtorlás művelődésügyi vonalon

Mivel a megmozdulásokban többnyire diákok vettek részt, már a kezdet kezdetén kiderült, hogy az oktatási ügyeket felügyelő Művelődésügyi Minisztériumnak fel kell vállalnia a büntetésekoordináció nem várt feladatát. E hónapokig elnyúló folyamat fontosságát mutatja, hogy a vonatkozó legrelevánsabb, az eljárásokat legjobban megmutató dokumentumok viszonylag későn kerültek az Országos Levéltár birtokába. Polinszky Károly⁴² iratanyagáról van szó, aki ekkor (1972-ben) a Művelődésügyi Minisztérium miniszterhelyettese volt, és e pozíciójában a felsőoktatási ügyeket felügyelte. Az Országos Levéltár először csak azon vezetői anyagokat vette (vehette) át, amelyek bekerültek a Központi Irrattárba. Ezek viszont, mint kiderült, nem voltak teljesek. A hiányzókat, a fontosabbnak, bizalmasabbnak tartott irrattári anyagokat Polinszky 1980-ban magával vitte újabb munkahelyére, a Műegyetemre. Innen a műegyetemi levéltár őrizetébe

⁴⁰ Ilku Pál (1912–1973), kommunista politikus. 1945 előtt tanítói oklevelet szerzett, katonatisztként szolgált. A második világháború utáni politikai tevékenysége mellett a katonai szerep később is jellemző maradt. 1952-től a Néphadsereg vezérőrnagya, a Politikai Főcsoport vezetője. 1957-től 1958 februárjáig honvédelmi miniszterhelyettes. Ez utóbbi időponttól és pozícióból nevezték ki művelődésügyi miniszterhelyettesnek, majd 1961. szeptember és 1973. július között – haláláig – művelődésügyi miniszter.

⁴¹ *Március 15-i emlékünnepekkel kapcsolatos események*. MNL OL XIX-I-8-ss-002/19-1976. (14. doboz) és *Információs jelentés a minisztérium dolgozóit foglalkoztató problémákról*. MNL OL XIX-I-4-s-rétel nélkül-1632-1972. (258. doboz).

⁴² Polinszky Károly (1922–1998), vegyészmérnök, kommunista politikus. 1963 decembere és 1974 májusa között művelődésügyi miniszterhelyettes, 1974. május és 1974. június között művelődésügyi miniszter, 1974 májusa és 1980 júniusa között oktatási miniszter. Ezt követően a Budapesti Műegyetem oktatója, illetve rektora.

került, majd – kissé fordulatos úton – 2023-ban átvette az Országos Levéltár, és végre egyesíthette a már említett irattal.⁴³

Ezen anyag mellett a miniszter (Ilku Pál) és a többi felső vezető, illetve a felsőoktatást felügyelő szervezeti egységek iratai nyújtanak információkat a lefolytatott eljárásokra vonatkozóan. Gosztanyi János miniszterhelyettes⁴⁴ irattal nem tartalmazza a korban neki szóló iratokat. A korabeli Titkos Ügykezelés (TÜK) viszont négy évvel később beiktatott az esetről néhány dokumentumot – melyeken Gosztanyi szignója, illetve saját titkárságának 1972. évi nyilvántartási száma is szerepel. Vélhetően a neki küldött jelentéseket négy évvel később továbbította a TÜK felé.⁴⁵ Az időközben becsatlakozó Simó Jenő⁴⁶ miniszterhelyettes a saját felügyeleti területén kezdett intézkedni,⁴⁷ azt követően, hogy Nagy Miklós⁴⁸ a párt nevében ezt kérte tőle („a Polinszky elvtárs által ismert gyakorlatnak megfelelően folytatásokat le a szükséges eljárást”).⁴⁹

Az intézkedéseket az ügyben a miniszter kezdte el, és az első hetekben intenzív módon foglalkozott a kérdéssel. Már a következő napon [!], vagyis 16-án készített egy viszonylag pontos ismereteket tartalmazó, írásbeli feljegyzést az előző napi eseményeiről, vezetőtársai „személyes informálására”. (Megjegyzésre érdemes: a forrásait sajnos nem nevezte meg...) Figyelemre méltó, hogy e feljegyzésben a hangsúly még arra helyeződött, hogy ki készített fényképeket az eseményen, akár a résztvevőkről, akár a rend-

⁴³ Már az irattal 2022-i, helyszíni rendezésekor előkerült a „Márc. 15. bizalmas” és „Páncélban!” felirattal ellátott dosszié, amelyben a negyven évvel korábbi esemény kapcsán keletkezett iratok voltak, azonban csak az átvétel után nyílt alkalom ezek feldolgozására. Az átadás-átvétel lehetővé tételét ezúton is köszönöm Batalka Krisztinának, a Műegyetem Levéltára vezetőjének.

⁴⁴ Gosztanyi János (1925–1985), kommunista politikus. 1945-től párttag, a korszak ifjúsági szervezeteiben kezdte politikai pályafutását, amelyet az állampárt felsőbb szerveinek különböző pozícióiban folytatott. 1965 és 1970 között a *Népszabadság* szerkesztőbizottságának elnöke. 1970. december 1-ével nevezték ki művelődésügyi miniszterhelyettesé, mely tisztségét 1974. június 21-ig, a minisztérium kettéválasztásáig viselte.

⁴⁵ *Jelentés*. MNL OL XIX-I-8-ss-002/19-1976. (14. doboz). Két irat megegyezik a Polinszky Károly anyagában találhatóakkal, ellenben az egyik unikum. A TÜK anyagban maradt fent a minisztérium Közoktatási Főosztályának jelentése, amely – elvileg – két példányban készült, és Gosztanyi Jánosnak szolt. Megjegyzésre érdemes, hogy a Közoktatási Főosztály vezetője által aláírt jelentésen olvasható kézzel írt megjegyzésből („Jogi Főosztályon megtartott értekezlet állásfoglalása alapján. 1996. IV. 30.”) kiindulva valószínűsíthető, ekkor törölték az irat „Szigorúan titkos” minősítését, és a „Törölve” pecsétlenyomat mellett az „IV. 30.” dátum szerepel. (MNL OL XIX-I-8-ss-002/19-1976. [14. doboz]).

⁴⁶ Simó Jenő (1925–1994), irodalomtörténész. Egyetemi tanárként, könyvkiadó igazgatójaként dolgozott, 1967 és 1970 között Magyarország bécsi nagykövete. 1971 és 1974 között művelődésügyi miniszterhelyettes.

⁴⁷ *Március 15-i ügy*. MNL OL XIX-I-4-kkk-28. tétel-1972. Simó Jenő a minisztertől – fontos kihangsúlyozni: minisztériumon belül! – „Saját kezű felbontásra!” jelzéssel kapta meg a jelentéseket. Polinszky piros tollal hívta fel a figyelmet arra, hogy a Szalay Miklós-ügyet már le kell zárni.

⁴⁸ Nagy Miklós (1932–1974), gépészmérnök, kommunista politikus. Egyetemi tanársegédként, illetve adjunktusként dolgozott 1963-ig. Ezt követően párttisztviselőként viselt: az MSZMP KB munkatársa, majd alosztályvezetője, 1970–1973 között az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának (TKKO) vezetője.

⁴⁹ *A március 15-i események*. MNL OL XIX-I-4-zs-Min.412-1972.

örökről,⁵⁰ s ez utóbbiakat ki szidalmazta. A dokumentum már tíz nevet tartalmazott, pontos adatokkal. Ilku ekképpen zárta a gyorsjelentést: „*További eljárás folyamatban van. Az egész ügy nyomozati tisztázása után meg kell beszéljük tennivalóinkat.*”⁵¹

Egy tennivalót saját magának is rögtön talált: írásban fejezte ki aggodalmait Horváth Istvánnak,⁵² a KISZ KB első titkárának. Az ünnepségek tartalmának előkészítése és rendjének fenntartása a KISZ-szervezetek „megtisztelő” feladata, jelentette ki, s e feladat ellátásába, mint írta:

„[...] idén március 15-én – az ellenforradalom óta először – hibák csúsztak. A jó előkészítés hiányában, a rendezés fogyatékoságai miatt olyan kilengésekre, illegális akciókra került sor, amelyek megzavarták a főváros rendjét, sok becületes dolgozó nyugalmát, de következményeiben máig is zavart okoznak ifjúságunk egy részének fejében és szívében”,

jelentette ki. Nyugtalanságának adott hangot az április 4-i ünnep kapcsán is. E nap 1972-ben a tavaszi szünet elejére esett,⁵³ ezért, vélte akkor, kisebb lesz az iskola hatása a diákságra – így a KISZ feladatának tekintette a fiatalság nyugalmának megőrzését. A megszólított KISZ-vezető lakonikus válaszlevélben adta tudtul saját véleményét. Voltaképpen tényként közölte, hogy a KISZ vezető testületei már „*több ízben*” foglalkoztak a kérdéssel, arról jelentést is készítettek.⁵⁴ Utalt viszont arra, hogy más szerveknek (pl. tanintézetek) is vannak tennivalóik az ügyben.⁵⁵

Ilkut nem nyugtatta meg a KISZ nem túl bőbeszédű közlése, és személyesen is le kívánt ülni beszélni Horváth Istvánnal. Nem tudjuk, ez megvalósult-e, azonban felvázolt egyfajta feladattervet: pl. a miniszterhelyettesi értekezlet elé egy együttműködési jelentést kért, illetve a rektori értekezlet számára is tájékoztató készítésére adott utasítást.⁵⁶

A rektori értekezleten kimondottan a márciusi események nem kerültek szóba,⁵⁷ azonban egy átfogó jellegű jelentés április közepére elkészült. A miniszter által jegyzett

⁵⁰ A helyszínen hatósági személyek igyekeztek összeszedni a fényképezőgépeket, azonban így is maradtak fent felvételek, pl. Striker Sándor által. STRIKER Sándor, „Március 15-e 1972-ben”, 321., 332–333.

⁵¹ *Jelentés.* MNL OL XIX-I-4-ggg-III-5. tétel, II. rész-sz. n.-1972.

⁵² Horváth István (1935–), jogász, kommunista politikus. 1970 és 1973 között a KISZ KB első titkára.

⁵³ A minisztérium Egyetemi és Felsőoktatási Főosztálya elrendelte, hogy minden munkatársának – aki nincs vidéken – kötelezően részt kell vennie az április 4-i központi ünnepségeken. (MNL OL XIX-I-4-ggg-8. tétel-sz. n.-1972.)

⁵⁴ E jelentést megküldték Ilkunak. A dokumentum nem nyújt túl sok újdonságot, hiszen szinte szó szerint egyezik a Politikai Bizottsághoz benyújtott – fentebb vázolt – jelentés szövegével.

⁵⁵ *A március 15-i események.* MNL OL XIX-I-4-zs-Min.412-1972.

⁵⁶ *A március 15-i események.* MNL OL XIX-I-4-zs-Min.412-1972.

⁵⁷ Az októberi rektori értekezletre, a beszédre készülve a miniszter feljegyezte: „*Kitérek a fellazítás elleni harcra. Körültekintően kell előkészíteni a különböző rendezvényeket és ünnepségeket, közöttük a Petőfi emlékünnepségeket.*” (MNL OL XIXI-4-ggg-26. tétel-3214. P. K.-1972. Fennmaradt a beszéd fogalmazványa, amely e kitéltet expressis verbis már nem tartalmazta, azonban felhívta a figyelmet a Petőfi-évforduló méltó („forradalmi”) megünneplésére. (Uo.)

dokumentum nem volt önálló alkotás: gyakorta visszaköszöntek a már említett párt-jelentés kifejezései, mondatrészei.⁵⁸ Ilku a felvonulást egyértelműen és erősen nacionalista jellegűnek nyilvánította, mely a „*későbbiek során nyílt, ellenséges jelszavakat is hangoztató durva, szélsőséges megnyilvánulásokat is tartalmazó cselekménnyé*” változott (erre külső jelek és a hangulati tényezők utaltak: mint pl. a nagy nemzeti kokárdák viselése, nemzeti zászlók hordozása „*tömeges méretben*” [sic!], a himnusz és a szózat „*folyamatos*”⁵⁹ éneklése). Több, akkor szélsőségesnek számító követelést is felsorolt („sajtószabadságot”, „március 15-e legyen igazi nemzeti ünnep”, stb.). Kiemelte, hogy a rendbontókkal szemben fellépőket kommunisztázták, sőt, a rendőröket fasisztának nevezték, és rendőrterrorra emlegettek. Ezen túlmenően önkritikus jelleggel elismerte, hogy a központi ünnepségekhez hasonlóan az iskolai megemlékezések is sablonok alapján bonyolódtak le, így nevelő hatásuk alig van, sőt, nem egy esetben ellentétes hatást váltanak ki. A lényegi intenció is itt olvasható először: a „*rendzavarásban részt vett és eljárás alá vont személyekkel szemben, cselekményük súlyának megfelelően, határozottan és következetesen kell eljárni büntetőjogilag, illetve fegyelmi felelősségre vonások útján*”.⁶⁰ A feljegyzés második része már újabb neveket tartalmazott, és a felsőoktatási hallgatók nevét megjelölték, sőt, piros színnel adták ki a direktívát: a „*megjelölt személyek*” ügyében az egyetemek járjanak el.⁶¹

A miniszter személyes feljegyzést intézett az érdekelt miniszterhelyettesekhez, amikor megküldte a belügyminisztérium zárójelentését. Hangsúlyozta az eljárások lefolytatásának szükségességét, bár ezt kissé eufemisztikus módon fogalmazta meg: „*Ezek után semmi akadályja annak, hogy az iskolai és egyetemi fórumok szintén lezárják az érintett személyek kérdéseit.*” A valódi célt az a közlése mutatja, amelyben az elvárásait fogalmazta meg. A miniszter leszögezte, hogy minisztériumi apparátus adjon „*konkrét segítséget*” az iskoláknak és egyetemeknek, hogy azok egységes jellegű eljárást alkalmazhassanak. Ezen egységes eljárást kialakítandó egy megbeszélést javasolt, a KISZ KB és esetleg a BM illetékes képviselőjének részvételével. A kiszabott büntetések mértékéről írásban kellett tájékoztatni az „*illetékes felettes szerveinket*” (értve ez alatt a pártot...).⁶² Az említett megbeszélésről, ha lezajlott, az oktatásügyi anyagban nem maradt irat.

A minisztérium április 20-án két középiskolás tanuló és egy középiskolai tanár ellen indult rendőrhatalósági eljárásról tudott. Bár megállapodtak az iskolákkal, hogy a fegyelmi eljárások csak az eljárás befejeztét követően indulnak meg, a jelentés már tartalmazta, hogy „*várhatóan*” milyen büntetéseket fognak kiróni (szó szerint: „*a rendőrhatalósági eljárás befejezését követő intézkedések várhatóan a következők*”). A tanárra elbocsátás várt,

⁵⁸ *Feljegyzés Polinszky Károly elvtársnak.* MNL OL XIX-I-4-ggg-III. sorozat-5. tétel-II. rész-sz. n.-1972. Ilku Pál Min. 412/1972. számmal ellátott feljegyzése. Egy példányt Gosztonyi János is kapott. (MNL OL MNL OL XIX-I-8-ss-002/19-1976. [14. doboz]).

⁵⁹ Kiemelve az eredetiben!

⁶⁰ Kiemelve az eredetiben!

⁶¹ Az utasítást Polinszky Károly adta ki.

⁶² MNL OL XIX-I-4-ggg-III. sorozat-5. tétel-II. rész-sz. n.-1972.

az egyik tanulóra kizárás, míg a másik tanuló büntetése a rendőrségi eljárás „függvénye” lesz („az eddigi tudomás szerint nem vett részt az »akcióban«, azonban a már letartóztatott, illetve gyanúsított személyek órá nézve is tettek terhelő megjegyzéseket”).⁶³

Még áprilisban tervbe vettek egy „személyes megbeszélést” minden érintett iskola igazgatójával, amelyek tanulóit csak elővezették, de nem indítottak semmilyen eljárást – erről nem tudjuk, megvalósult-e. Viszont arról tudomással bírtak, hogy a

„tanév előkészítő tanácskozásokon hangsúllyal [sic!] fognak foglalkozni általában a fiatalok viselkedésével, magatartásával, a rend és fegyelem megszigorításával, és azzal, hogy a tanulókkal többet kell együtt lenniük [sic!] a tanároknak és nagyobb figyelemmel kell velük foglalkozniuk [sic!]”.⁶⁴

Jellemzi a nevelési intézmények hozzáállását, hogy a minisztériumtól nem vártak „instrukciókat” a lebonyolítandó fegyelmi vizsgálatokhoz. Kérték viszont, hogy a tanévnyitó utasítás tartalmazza a március 15-e és 21-e ünnepek megjelölt napokon való megtartását, valamint a rend és fegyelem „fejlesztését”. Végül ilyen instrukciókat 1972-ben nem adtak ki, azonban 1973 augusztusában kibocsátottak egy útmutatót.⁶⁵

Közben a végrehajtás koordinatív feladatai átkerültek Polinszky Károly miniszterhelyetteshez, és már őhöz futott be minden új értesülés és dokumentum (bár érzékelhetően Ilku is szemmel tartotta az ügyet).

Maga Polinszky sem gondolkodott másként az esetről, mint a minisztere: egy vonatkozó jegyzetében „ellenforradalmi izű demonstrációnak” és „nacionalista jellegűnek” titulálta a történeteket, a jegyzetet pedig a lakonikus „következetesen végig vinni” félmondatral zárta – mellyel nyilvánvalóan a fegyelmi feladatokra utalt.⁶⁶

A teljes körű intézkedéssorozat azonban csak az után indulhatott el, hogy a Belügyminisztérium május 31-én lezárta a vizsgálatot. A BM május 31-i – egyébként szám nélküli – jelentését („Szigorúan titkos” és „Különösen fontos” jelzéssel) a Politikai Bizottság tagjainak, a Központi Bizottság titkárainak, ezenkívül Horváth Istvánnak és Ilku Pálnak küldték meg.⁶⁷

⁶³ Közoktatási Főosztály feljegyzése. MNL OL XIX-I-8-ss-002/19-1976. (14. doboz).

⁶⁴ Az 1972. március 15-i eseményekkel kapcsolatos eljárások és tennivalók. MNL OL XIX-I-8-ss-002/19-1976. (14. doboz).

⁶⁵ „[...] megemlékezések segítsék a tanulók eszmei-politikai, hazafias és internacionalista nevelését, társadalmi-gazdasági törekvéseink mélyebb megértését. Mindenekelőtt a történelmi örökség alkotó továbbgondolásához nyújtsanak ösztönzést a fiataloknak, erősítsék szocialista társadalmunk iránti érzelmi kötődésüket. [...] Az ünnepeken, megemlékezéseken nélkülözhetetlen a rend és a fegyelem.” Állásfoglalás az iskolai ünnepek, megemlékezések előkészítéséről, rendezéséről. Művelődési Közlöny, 17. évfolyam, 16. szám (1973. augusztus 17.) 438–439.

⁶⁶ „BM ifjúságvédelmi munkájának néhány tapasztalata...” MNL OL XIX-I-4-ggg-III. sorozat-1. tétel-sz. n.-1972.

⁶⁷ A BM összefoglaló jelentése Polinszky Károly anyagában található meg. Befejeződött a vizsgálat az 1972. március 15-i rendezavarosok résztvevőinek ügyében. MNL OL XIX-I-4-ggg-III. sorozat-5. tétel-II. rész-1972. Ugyane dokumentumnak az ÁBTL-ben lévő példánya alapján a retorziók összefoglalása: PALKÓ, „Keserédes napjaink”, 16.

A belügy összesen 88 személy ellen folytatott le eljárást: ezek közül kilenc embert adott át vádemelési javaslattal a rendőrség a Fővárosi Főügyészségnek.⁶⁸ Négy személy ellen az eljárást megszüntették. Hat embert – szabálysértési eljárás keretében – öt esetben harminc, egy esetben húsz nap elzárással büntettek. 17 fő ellen folyt olyan szabálysértési eljárás, melynek pénzbüntetés lett a vége. Két személyt rendőrhatalósági felügyelet alá helyeztek. 29 ember kapott rendőrhatalósági figyelmeztetést. 21 személlyel pedig a „szervek” úgynevezett *„figyelmeztető jellegű beszélgetést”* folytattak le. Az adott személyek név szerint szerepelnek az összefoglaló jelentésben.

A minisztériumban ezen jelentés alapján – sőt, magában a megküldött példányban! – minden nevet pirossal kijelöltek, a legjelentősebb leírásokat grafitceruzával aláhúztak, és az oldalmargón néhol „+” jelek, illetve kérdőjelek találhatók. A jelentésben, ahol a rendőrség nem tüntette fel, hogy az adott személy melyik iskola tanulója, kérdőjelet tettek vagy a „hol” szócskát illesztették. Megjegyzésre érdemes jelenség, hogy a szakmunkástanulók, illetve a technikumi képzésben részt vevők esetében az előbb jelzett kiemelések elmaradtak! Ennek oka vélhetően nem az, hogy más személy vagy szervezeti egység foglalkozott (volna) az adott személyek ügyeivel, hanem inkább az, hogy az ilyen jellegű képzésben részt vevő személyek esetében nem tartották fontosnak a retorziók alkalmazását – hiszen ezen iskolafajtákból a felsőoktatási továbbtanulás nem volt közvetlen, sem pedig jellemző.⁶⁹

A nevek alapján kezdődött meg az adatgyűjtés, tehát a minisztérium láthatóan egy utólagos tevékenységet végzett, a rendőri szervek tájékoztató jellegű közlése után. A Belügy-minisztérium nemcsak nem kereste meg hivatalos formában a művelődést irányító tárcáját a *„rendzavaró személyek”* bármely ügyében, hanem a füzetszerű jelentés első oldalának szövegéből az is kiderül, hogy közvetlenül az illetékes párttitkárral vették fel a kapcsolatot. *„Az érintett fiatalok ügyében a kerületi pártbizottságok első titkáraihoz küldtük a vállalatoknak és intézményeknek szóló szignalizációs leveleinket, melyet a titkár elvtársak adtak át az illetékes vezetőknek.”* Vélhetően biztosabbnak tartották, ha a párt helyi embere tud az ügyről, sőt ő értesül arról elsőnek, így az eljárások lefolytatását az intézmény vezetői nem tudják és nem is merik szőnyeg alá söpörni.

A rendőri szervek által megkeresett nevelési intézmények (és vállalatok), jelenlegi ismereteink szerint, szinte mindegyike fegyelmi eljárást kezdeményezett a résztvevők ellen. Abban az esetben nem indult eljárás, ha elmaradt az illetékes szervek (rendőrség) részéről a tájékoztatás, vagy ha a kapott adatok alapján nem sikerült az illető beazonosítása. Az intézmény KISZ-titkárának jelenlétében vonták felelősségre az érintett diákot (esetleg diákokat). Jellemző, hogy a középiskolák a rendőrségnek általában jelentették a megtett intézkedéseket, a művelődésügyi minisztériumnak azonban nem.

Június folyamán már kezdtek befutni a felsőoktatási intézmények, illetve a minisztérium megfelelő szervezeti egységeinek jelentései, bennük az adott intézmény hallgatójával szemben lefolytatott eljárás állásáról, avagy végeredményéről. Azonban nem

⁶⁸ Végül nyolcan álltak a bíróság elé.

⁶⁹ Nem foglalkoztak a teológiai hallgatókkal sem.

található minden érintett diákról olyan egyedi (ügy)irat, leírás, amely megmutatná, hogy miként intézték a fegyelmi eljárásokat, illetve miként szerezték be a vonatkozó adatokat a 43 főnyi eljárás alá vont személyről. Vélelmezhető, hogy több esetről távbeszélőn kaptak vagy kértek információt. (A minisztérium közoktatási területéhez tartozó főosztályvezetők május 30-án kaptak „részletes” tájékoztatást az eseményekről, még a Politikai Bizottság állásfoglalása alapján.⁷⁰) Egy irat rövid mondata utal arra, miként történtek az intézkedések: *„Intézésére Kálmán György⁷¹ kapott megbízást, aki az illetékesekkel a tennivalókat megbeszélte.”*⁷²

Az összjelentésben említett 88 fő közül összesen ötvenen számítottak diáknak (középiskolai tanulónak vagy felsőoktatási hallgatónak), azonban közülük néhány más minisztérium ágazati irányítása alá tartozó intézményben tanult. A Művelődésügyi Minisztérium felügyelete alá tartozó intézményekben 39 diák tanult. Ehhez járult még egy fő pedagógus, valamint három olyan személy, akik a Művelődésügyi Minisztériumhoz tartozó kulturális jellegű vállalatnál dolgoztak. Összesen tehát negyvenhárom olyan résztvevője volt az eseménynek, aki a Művelődésügyi Minisztérium ágazati hatáskörébe tartozott.⁷³

A beérkezett információk alapján július 10-én viszont állítottak össze egy terjedelmes kimutatást a végrehajtott intézkedésekről, melyet Polinszky Károly megküldött a párt (Kornidesz Mihály⁷⁴), valamint Ilku Pál részére. A jelentés név szerint felsorolja az intézkedések alá vont személyeket és egyben összesíti is az eljárások eredményeit.

Huszonhét diák ellen folyt le fegyelmi eljárás. Ezek közül huszonnégyen kaptak fegyelmi büntetést, három fő ellen az eljárást megszüntették. (Természetesen a fegyelmi büntetések a rendőrség által adott büntetésekhez járultak hozzá.) Két fő esetében nem tudták kideríteni, hogy a diákok mely intézményhez tartoztak. Kilenc fő esetében a minisztérium nem kapott [!] tájékoztatást arról, hogy a hallgatókkal „mi történt” [sic!]. Az információhiányt a következőképpen magyarázták: *„ellenük az eljárás megindítását megnehezítette, hogy a Belügyminisztériumtól kapott adatok hiányosak, a meglévők alapján nehéz azonosítani a tanulókat. A jelenlegi időszakban az információk beszerzését a nyári szünet miatt nehéz megoldani.”* (Főleg a középiskolai tanulókat sikerült nehezebben felkutatni.) A 38 diák közül 33-an voltak fiúk (87%), és ötven lányok (13%).

A három dolgozó esetében a munkáltatója járt el.

Mindez összesen 41 főt jelent, vagyis két fővel kevesebbet, mint a jelentés elején szereplő szám! Ráadásul az egyik említett diákot a belügy nem szerepelteti a „*tájékoztató anyagában*”, csak a Fővárosi és a XII. kerületi tanács tartotta nyilván, mint a rendezésben részt vett tanulót. Ezek alapján a minisztérium által készített kimutatás nem

⁷⁰ Emlékeztető. XIX-I-4-y-1972. május 30.

⁷¹ Kálmán György (?–?). A Művelődésügyi Minisztérium Közoktatási Főosztályának vezetője.

⁷² Március 15-i rendezvény. MNL OL XIX-I-4-11/h. tétel-sz. n.-1972.

⁷³ Tájékoztató jelentés az 1972. március 15-i rendezvényben résztvevőkkel kapcsolatos állami intézkedésekről. MNL OL XIX-I-4-11/h. sorozat-5. tétel-II. rész-2008/72. P. K.-1972.

⁷⁴ Kornidesz Mihály (1930–2014), kommunista politikus. Az MDP és az MSZMP szervezetében dolgozott. 1961 és 1970 között az MSZMP KB TKKO főelőadója, majd osztályvezető-helyettese (1970–1973).

nevezhető pontosnak,⁷⁵ a fegyelmi eljárások reprezentatív eredményei azonban megismerhetők.

A nevelőtanár szigorú megrovást kapott. A minisztérium alá tartozó Mafilm vállalatnál dolgozó világosító⁷⁶ munkaviszonyát még 1972. április 21-ével megszüntették. A könyvtértesítő vállalat áruszállítóját pénzbüntetésre ítélték, azonban nem bocsátották el. Az említett huszonhét diák közül hárommal már érdemben nem foglalkoztak, mert nem tartották az adott iskola tanulójának. Tizenkilencen kaptak intézményi megrovást vagy figyelmeztetést, két főt két-két félévre tiltottak el tanulmányai folytatásától, két főt pedig kizártak az intézményéből. Jellemzőek voltak még a „mellékbüntetések”: az iskola visszavonta a továbbtanulási javaslatot, az iskola visszavonta a Német Demokratikus Köztársaságba történt jelentkezést, az iskola nem javasolta a továbbtanulást, ösztöndíj-megvonásban részesítés.⁷⁷ Ezek alapján a fegyelmi büntetések nem nevezhetők szigorúnak, és a mellékbüntetésként kirótt továbbtanulási eltanácsolást sem tartották be. Voltak azonban olyan intézmények, amelyeknél komolyan vették a retorziókat, illetve olyan esetek, amelyek eltértek a jellemzettektől.

Furcsának nevezhető például, hogy a fent említett két személy esetében nem tudták kideríteni, mely intézményhez tartoztak – ugyanis a Belügyminisztérium pontosan tudta. Az egyikük apja megyei főügyész (!) volt, ezért a fiát nem is a rendőrségre hívták kihallgatni, hanem a Közlekedési és Műszaki Főiskolán folytattak le egy „figyelmeztető jellegű” beszélgetést. A másik „ismeretlen” pedig hallgatóként szigorú megrovásban részesült a Kandó Kálmán Műszaki Főiskolán.⁷⁸

A tájékoztatásra a párt reakcióját nem ismerjük, a miniszterét azonban igen. Ilku a valamikor július 15. és július 19. között keletkezett feljegyzésében kijelentette: mivel több diák esetében nem rendelkeznek információval (ezzel a kilenc személy esetére utalt), leszögezte: „*nem térhetünk napirendre a kérdés felett, amíg nem tudjuk, mit tettek az iskolák*”. A jelentést úgy küldte vissza Polinszkynek, hogy a kilenc középiskolás diák nevét be is sorszámozta!

Közben a per elsőfokú ítélete eljutott a minisztériumba is: Korom Mihály⁷⁹ igazságügyi miniszter küldte meg, aki rövid kísérőlevelében úgy fogalmazott, hogy „*Aczél elv-*

⁷⁵ A minisztériumi lista hiányosságait észlelni lehet a rendőrség és az iskolák közötti levelezés alapján is, ahol további, a minisztérium által nem szerepeltetett személyek ellen foganatosított mindkét szerv intézkedést. Pl. KENEDI, *Kis állambiztonsági...*, 129–130.

⁷⁶ Őt 1971-ben már őrizetbe vették „*izgatásra irányuló előkészület*” miatt, és hét hónap felfüggesztett szabadságvesztés büntetést kapott.

⁷⁷ *Tájékoztató jelentés az 1972. március 15-i rendezvényekben résztvevőkkel kapcsolatos állami intézkedésekről*. MNL OL XIX-I-4-ggg-III. sorozat-5. tétel-II. rész-2009 P. K.-1972. Az Óvónőképző Intézet megrovásban részesített hallgatója megrovását követően kilépett, és az élelmiszeriparban helyezkedett el. Az intézmény is javasolta a távozását. Lásd erre: KENEDI, *Kis állambiztonsági...*, 131.

⁷⁸ FARKAS, *Márciusi ifjak...*, 182–183.

⁷⁹ Korom Mihály (1927–1993), kommunista politikus. Az állampárt szervezetében, illetve az államigazgatásban dolgozott különböző funkciókban. 1966 és 1978 között igazságügy-miniszter. Korom Mihálytól korábban küldöttség kérte, hogy Szalay Miklós apjának háborús érdemei miatt (elengedte az alá tartozó munkaszolgálatosokat), ne indítsanak eljárást a fia ellen. Korom csak annyit mondott: „*Majd, ha az apját csukják le, akkor jöjjenek...*” PÜNKÖSTI, „Foglalkozása: március 15.”, 18.

társsal”⁸⁰ történt megbeszélés szerint küldi meg „tájékoztatóképpen” [!] a dokumentumot.⁸¹ (Mindez azért érdemes a megjegyzésre, mert mutatja a szervek és pártemberek között fennálló fontossági rangsort.) A még nem jogerős ítélet birtokában egyetlen (ismert) intézkedést hoztak: „folyamatba tették” Szalay Miklós kizárását az ország összes egyeteméről.

A nyár közepének időszakától kevés dokumentum áll rendelkezésre az események rekonstruálásához. Vélhető, hogy a szabadságolások időszakát követően már nem tértek vissza az események fonalának felvételéig. Annyit tudunk, hogy az Egyetemi és Felsőoktatási Főosztály július 19-i értekezletének emlékeztetőjében lakonikus mondatban rögzítették azt, hogy a „fegyelmi eljárások (1972. március) ügyét figyelemmel kell kísérni”.⁸²

Egy fegyelmi ügygel még foglalkoztak ősszel (Szalay Miklós esetéről van szó, lásd lejjebb), azonban az oktatási intézmények fegyelmi tevékenysége nyomon követése már nem észlelhető. Nem derült ki az sem, mi lett a kilenc diák július közepén még ismeretlen kimenetelű fegyelmi ügyével.

Jellemző fegyelmi eljárási esetek

A folyamatok feltárásakor a még élő résztvevők történeti interjú (oral history) felvételeig a sajnos szűkös információtartalmú hivatalos iratokra hagyatkozhatunk.

A második fejezetben összefoglalt per fő vádlottját, Szalay Miklóst már április 5-én felfüggesztették hallgatói jogviszonyából, pontosabban: amikor az egyetem az előzetes letartóztatásról tudomást szerzett, ideiglenes jelleggel eltiltották a karon folyó előadások és gyakorlatok látogatásától. Az ő és három másik ELTE-hallgató esetében a hivatalos rendőrségi megkeresések május 19-én jutottak el a dékánhoz, holott azokat az egyetem pártszervezetének már május 4-én megküldték.⁸³ A fegyelmi elindításával azonban a bírósági per kimeneteléig vártak.

Közben Szalay barátai a büntetésének enyhítése érdekében a pártnál (a legjobb helyen) is felléptek, nevüket is vállalva. Sőt! Magával Kádár Jánossal⁸⁴ kértek találkozót. Ez utóbbit a TKKO hát nem javasolta, ugyanis „tájékoztattak róla” és „részvételét a március tizenötödikei eseményekben az illetékes bírói szervek súlyosnak ítélték”, a találkozót

⁸⁰ Aczél György (1917–1991), kommunista politikus. Az 1960-as évektől a kulturális terület irányítója. 1972-ben a Központi Bizottság kultúrpolitikai munkaközösségének elnöke, illetve a Politikai Bizottság tagja.

⁸¹ *Korom Mihály kísérőlevele és a bírósági ítélet.* MNL OL XIX-I-4-ggg-III. sorozat-5. tétel-II. rész-1972. Az ítélet kísérőlevelén igazságügyi minisztériumi nyilvántartási szám nem szerepelt. Jellemzően a többi szervek (kísérő)levelei is többnyire szám nélküliek!

⁸² *Emlékeztető.* MNL OL XIXI-4-ggg-I. sorozat-8. tétel-2370. P. K.-1972.

⁸³ *Március 15-i eseményekben részt vettek.* MNL OL XIX-I-4-ggg-III. sorozat-5. tétel-II. rész-sz. n.-1972.

⁸⁴ Kádár János (1910–1989), kommunista politikus. 1957 és 1988 között az MSZMP első-, illetve főtítkára.

nem javasolták. Mindezzel Kádár János is egyetértett, és ő későbbiekben tájékoztatást kért. A találkozó a párt alsóbb szintjén már létrejött. Itt barátai az iránt érdeklődtek, hogy Szalaynak a büntetés letöltése után milyen lehetőségei lehetnek egyetemi tanulmányainak befejezésére. A TKKO ekkor – természetesen saját feljegyzése szerint – úgy nyilatkozott, hogy „*annak alakulása*” elsősorban Szalaytól függ. A büntetése alatt és az után tanúsított viselkedése, munkája, magatartása az, aminek alapján tanulmányainak befejezése lehetővé válhat. Barátainak ezzel a tájékoztatással be kellett érniük.⁸⁵

A fegyelmi tárgyalást csak a másodfokú ítélet meghozatalát követően – decemberben! – indították meg. A késést azzal magyarázták, hogy az eljárás alapjául szolgáló bírósági határozatokhoz a Kar csak nehezen jutott hozzá. A fegyelmi tárgyalást vezető docens szeretett volna betekinteni a bírósági iratokba, valamint kérte, hogy a már szabadságvesztését töltő Szalayt vezessék elő a fegyelmi tárgyalásra. Az első kérést a bíróság lehetővé tette, azonban a fegyelmi tárgyaláson való személyes megjelenésre lehetőséget nem látott. A fegyelmit ezért Szalay nélkül folytatták le. December 21-én csak ismertették a rendőrhatalom iratokat, és kijelölték azokat a tanúkat, akik Szalayt az évfolyamról ismerhetik. Miután a bizottság elnöke betekinthezett a bíróság irattárában a per anyagába, megtartották a második fegyelmi tárgyalást – 1973. február 20-án [!]. A behívott négy tanú a következőképpen jellemezte Szalayt. Egyikük nem tudott és nem is tud olyan eseményről, amely arra utalt volna, hogy Szalay izgató tevékenységet fejtett volna ki az egyetemen. A másik tanú, az évfolyam KISZ titkára, Szalayt kissé különös, fura gyereknek tartotta. Szerinte csak 1970. március 15. után kezdett érdeklődni a csoport ügyei után, magatartása megváltozott, segített a tanterv készítésében, és tanulótársai ügyeiben is segítséget nyújtott. Véleménye szerint az évfolyamot meglepte az 1972-es ügy. A harmadik, egy hölgy tanú szintén kifejtette, hogy látta Szalayt másoknak segíteni, illetve mindehhez hozzátette: „*nacionalista-soviniszta nézeteket nem hangoztatott az évfolyamon*”. A negyedik tanú úgy értékelte Szalayt, mint aki „*szeret próféta lenni*”. Szakmai, tanulmányi kérdésekben valóban aktív volt, de a KISZ-ben politikai kérdésekben az átlaghoz hasonlóan elég közömbös, ideológiai kérdésekhez általában nem szólt hozzá. Mindezek alapján a fegyelmi bizottság, majd az egyetem vezetése úgy határozott, hogy az ELTE-ről Szalay Miklóst kizárják.⁸⁶

A minisztérium azonban ezt nem tartotta elégségesnek (mint fentebb olvasható, 1972 júliusában is erre az álláspontra helyezkedtek). Mindezt úgy fogalmazták meg, hogy a fegyelmi büntetés nincs arányban Szalay „*cselekményének a büntetés mértékében is megnyilvánuló társadalmi veszélyességével*”. Nem felejtették el és hivatkoztak korábbi, az 1970. évi ügyére is, így nem meglepő módon a minisztérium Szalay Miklóst az ország valamennyi felsőoktatási intézményéből kizárta.⁸⁷ Ő a szabadulása után háztartásgép-

⁸⁵ *Március 15-i események*. MNL OL M-KS 288 f. 36. cs/1972/4. ő. e. Megjegyzésre érdemes, hogy a TKKO-nál panaszkodtak a szigorú bírósági büntetésekre is – sőt, a rendőrségi erőszak alkalmazására.

⁸⁶ *Szalay Miklós fegyelmi ügye*. MNL OL XIX-I-4-nn-30-1. tétel-Szalay Miklós-125380-1973.

⁸⁷ *Szalay Miklós fegyelmi ügye*. MNL OL XIX-I-4-nn-30-1. tétel-Szalay Miklós-125380-1973. A kizárásról szóló határozat megjelent: *Művelődési Közlöny*, 1973. december 3. (XVII. évf. 23. sz.) 579.

szerelőként helyezkedett el, néhány év elteltével azonban beadta a kérelmét az egyetemi tanulmányai befejezése iránt. Az engedélyt megadták,⁸⁸ ő pedig 1983-ban jeles eredménnyel lett fizikus – bár továbbra is gépszerelő kisiparosként dolgozott.⁸⁹

Szalayn kívül további három ELTE-s hallgató ellen folyt le fegyelmi eljárás. Egyiküket két félévre tiltották el tanulmányaitól, az államvizsgáztatást 1973. júniusára tolva ki („nem engedélyezett, a közbiztonságot és közrendet sértő ellenséges hangvételű rendezavarásban vett részt, ezzel Egyetemünk jó hírnevét rontotta. Ugyancsak súlyosbító körülmény eddigi laza tanulmányi fegyelme, kezdeményező készsége és az őszinte megbánás hiánya.”). A másik személyt „csak” szigorú megrovásban részesítették, tanulmányi ösztöndíjat teljesen, szociális ösztöndíját részlegesen, fél évre megvonták. Az indokolás nála is hasonló volt az előzőhöz, azonban enyhítő körülményként számították be tanulmányi fegyelmét, és „nagyon őszinte” megbánását. A harmadik személy csak szigorú megrovást kapott, a „*Forradalmi Ifjúsági Napok rendje megsértésének*” indokolásával.⁹⁰

A Műegyetem két hallgatójának ügyéről kevés irat maradt fent. A rendőrség értesítette az egyetemet az eljárás megindításáról, valamint fel is szólította, hogy a KISZ bevonásával a hallgatókat „*oktassák ki a helyes magatartásról és figyelmeztessék őket, hogy a jövőben ilyet ne kövessenek el*”. A megtett intézkedésekről jelentést kértek.⁹¹

A református Teológiai Akadémia hallgatójának ügye nem tartozott a minisztériumra – azzal az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) foglalkozott. Mégis érdemes röviden összefoglalni, ugyanis az ÁEH iratanyag nemcsak kiegészíti az állambiztonsági iratokat, hanem a fegyelmi eljárások változatosságát is mutatja.⁹² A lelkészhallgató egy önvallo-másban írta le részletesen a nap eseményeit, beleértve a rendőri oszlatás technikáját is. Ezenkívül igyekezett őszintén megmagyarázni, miért vett részt a megmozdulásokon. „*Március 15-én úgy éreztem, hogy a fiatalok mellett a helyem s ez a véleményem most sem változott, de rájöttem, hogy a fiataláshoz való tartozásom tartalma semmiképpen sem a március 15-i felvonuláshoz hasonló tettekben nyilvánulhat meg.*” Az akadémia dékánjának írott beszámolójában megbánásának is tanúbizonyságát adta.

„A dolgok után elgondolkodtam, és azt a döntést hoztam magamban, hogy tettem meggondolatlanság következménye volt, és mind pillanatnyi forrófejűséget, elítélem saját tetteimet. A tömeg lelkesedése sajnos túlságosan elragadott, magával húzott, nem gondoltam a következményekre. Nem merült fel bennem, hogy nekem nem ez a dolgom ebben a világban.”⁹³

⁸⁸ A tanulmányok folytatására vonatkozó oktatási minisztériumi ügyiratok nem kerültek a levéltár őrizetébe.

⁸⁹ PÜNKÖSTI, „Foglalkozása: március 15.” 19.

⁹⁰ *Fegyelmi határozatok*. HU ELTEL VIII.I.001.h, 1972. (12. doboz).

⁹¹ Dr. Tihanyi Sándor r. ezredes, *főkapitányhelyettes levele a BME rektorának*, 1972. május 4. HU BMEL VIII.5/c-1. A Rectori Hivatal iratai. Iratok. T-370-1318/1972. (267. doboz).

⁹² Az ügy rövid tárgyalása „*K. Domokos iskolai büntetése*” című fejezet: FARKAS, *Márciusi ifjak...*, 190–191.

⁹³ Az utolsó mondatot vagy az Akadémián vagy az ÁEH-n többször is aláhúzták.

Míg a dékán csupán akkor szándékozta elbocsátani a hallgatót, ha „államilag” elítélik, egyéb esetben csak fegyelmi eljárás alá vonják, az ÁEH ezzel a megoldással nem elégedett meg. Nem fogadták el a hallgató önkritikáját, ugyanis – szerintük – abban nem a tettét ítélte el, hanem azt, hogy nem gondolta át eléggé a következményeket. (*„Az is kiderül, hogy tanuló társaival hamarabb »megkonzultálta« a történeteket, mint előljáróival.»*) Szigorú egyházi felelősségre vonást kívántak.⁹⁴ Azonban ez nem vált maradéktalanul valóra. Az akadémia kiállt a hallgatója mellett, és eredményesen lépett fel a büntetés enyhítése érdekében. Így ebben az esetben csak rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesült a teológus hallgató, holott korábban még a rendőrök szidalmazása vádpontoz is rá tették (ezt ő végig következetesen tagadta). Az Akadémia fegyelmi eljárásán szigorú megrovásban részesült, és a tanulmányainak folytatását nem akadályozták vagy lehetetlenítették el.⁹⁵

Tudjuk, hogy pl. a Magyar Iparművészeti Főiskola rektora a rendőrségnek a kerületi MSZMP-szervezeten keresztül érkezett átiratából értesült az egyik hallgató március 15-i *„rendzavaró viselkedéséről”*, a tanulmányi osztályvezető és a KISZ-titkár jelenlétében *„felelősségre vonta”*. A beszélgetés folyamán a hallgató

„őszintének mutatkozott, és magatartásából reményt láttam arra, hogy a jövőben hasonló eset nem ismétlődik meg. Ezért az ön kizárólag nevelésre irányuló integrációját is figyelembe véve,⁹⁶ nem állítottam fegyelmi bizottság elé, de emlékeztetőül írásbeli rektori figyelmeztetésben részesítettem.”

Azt is tudomására hozták, amennyiben bármilyen újabb ilyen fegyelmezetlenséget tapasztalnak, legszigorúbban fognak vele szemben eljárni.⁹⁷ A rendőrség az eljárást megszüntette, ezért a főiskola sem indított ellene fegyelmi eljárást.

Mint említettem, a felsőoktatási felvételiiktől való eltiltást mint mellékbüntetést nem vették komolyan. Példa erre az egyik középiskolás résztvevő, aki az életrajzában is feltünteti 1972-es részvételének következményeit. (Vele elektronikus levél útján igyekeztem kapcsolatba kerülni, sajnos sikertelenül.) Itt továbbiakat nem rögzítettek, azonban ő úgy értesült, hogy *„az MSZMP Központi Bizottság Tudományos- Kulturális és Közoktatási Osztálya nem javasolta egyetemi továbbtanulásra”*.⁹⁸ Mindezek ellenére még az 1972. évben felvették a Pécsi Tanárképző Főiskolára, vagyis felsőfokú tanulmányokat kezdhettek. Ellenben az első év utáni átjelentkezését az ELTE BTK-ra elutasították,⁹⁹ az intézményváltás csak 1976-ban valósulhatott meg.

⁹⁴ *K. Domokos ügye*. MNL OL XIX-A-21-a-23-2-1972.

⁹⁵ FARKAS, Márciusi ifjak..., 192.

⁹⁶ Itt nem lehet tudni pontosan, hogy kire gondol, a másolatban fennmaradt levél a Budapesti Rendőrkapitányságnak íródott.

⁹⁷ *Jelentés*. MNL OL XIX-I-4-d-002/4-1972.

⁹⁸ Fábry Saga. https://fabrymost.hu/tartalom/fabry_saga/ (letöltés ideje: 2024. 02. 25.).

⁹⁹ *Szakváltás-kérelem*. MNL OL XIX-I-4-oo-2. tétel-61242-1973.

Egy 30 napos elzárásra ítélt egyetemi hallgatót az egyeteme szigorú megrovásban részesítette, szociális kedvezményeit is elveszítve. Vagyis a fegyelmi nem tartalmazott félév-megvonási büntetést. (Megjegyzésre érdemes: a KISZ kizárta a soraiból, amelyhez a hivatalos feljegyzésben hozzátették: az „*egyetemi ifjúság elítélte Cs. Gábor magatartását, és a vele kapcsolatot tartó szimpatizáns szűk környezetének állásfoglalása nem jellemző a hallgatóság döntő többségére*”). Miután a baracskai intézetből szabadult, megkezdte vizsgáit. Négy tárgyból eredményes vizsgát tett, azonban két tárgyból, részben az elzárás ideje alatti hiányzásai miatt, a félévet nem érvényesítették, e két tárgyból nem vizsgázhathatott. Az érvényben lévő szabályzat alapján ilyen esetben vagy ki kell zárni az egyetemről, vagy a félév megismétlésére kell utasítani. Az egyetem rektorhelyettese az utóbbi, és egyben enyhébb, büntetést választotta. A hallgató és pártfogó barátai a párt-hoz fordultak, ahol, a helyzet felmérése után és már szeptemberben, úgy határoztak, hogy támogatják a hallgató utólagos vizsgaletételi engedélyét.¹⁰⁰

A középiskolás fiatalok szinte mindegyike budapesti intézményben tanult, ezért az MSZMP Budapesti Bizottsága, illetve a kerületi tanácsok művelődésügyi osztályai folytatták le a vonatkozó intézkedéseket. A fegyelmi vizsgálatoknál az „egyéneket” külön mérlegelték, kinek milyen volt az eddigi magatartása, munkához való viszonya stb., és ennek alapján kellett döntést hozni, beleértve már a felsőfokú továbbtanulásra vonatkozó javaslatot is. Jellemző büntetés volt a KISZ-ből való kizárás, megrovás vagy szigorú megrovás, a KISZ esetében a „*dorgálás*” büntetés, illetve a továbbtanulástól való visszatartás. Ismerünk olyan esetet is, amikor a kerületi pártbizottság kizárást javasolt, azonban az iskola igazgatója túlzottnak tartotta a büntetést.¹⁰¹

A bíróság által elítélt gimnazista tanulót iskolájából kizárták.

Összegzés

A március 15-i, tömeges jellegű megmozdulást durva oszlatási erőszakkal verték szét, ezt követően pedig az utólagos büntetések kirovásával igyekeztek elejét venni a további társadalmi fellépésnek. Ez utóbbi is nagyjából diákokat sújtott, és a perbe fogottak büntetése volt súlyosnak nevezhető. Akik viszont mindezt elkerülték, már enyhébb szankciókkal „megúszták”. Természetesen a harmincnapos baracskai elzárás, az oktatási intézményből való eltávolítás pszichés terhelése nem elhanyagolható, azonban látható, hogy az oktatási intézmények többsége nem alkalmazott durva retorziót. Néhány kivétellel minden diák folytatni tudta a tanulmányait, akik többsége – mint láttuk – a közhiedelemmel ellentétben középiskolai tanuló volt, nem pedig felsőoktatási hallgató.

Álljon itt két korabeli dokumentumrészlet az események hivatalos magyarázatának bemutatására.

¹⁰⁰ Cs. Gábor ügye. MNL OL M-KS 288 f. 36. cs/1972/4. ő. e.

¹⁰¹ Tájékoztató a március 15-i és 21-i események kapcsán... MNL OL M-KS 288 f. 36. cs/1972/12. ő. e.
A jelentés június 9-i keltezésű, és több esetben csak a fegyelmi folyamatban voltáról tudtak számot adni.

A párt minisztériumi szervezetének jelentése a tárcán belüli hangulatról. Az április 20-án kelt beszámolóban így írtak:

„A március 15-i ifjúsági atrocitások [sic!] nagy megdöbbenést váltottak ki s még ma is élénken foglalkoztatják dolgozóinkat. Kifogásolták, hogy sem a sajtó nem reagált időben és megfelelően, s különösen, hogy a pártaktivisták nem kaptak megbízható információkat. Az a vélemény: egy elítélő kommuniké jobban eloszlatta volna a rémhíreket és a túlzó kombinációkat. A KISZ április 4-i ifjúsági nagygyűlésre való szervezés is több oldalról kritikát váltott ki, apolitikusnak tartották. Nem értik, hogy a március 15-i tüntetésekre való jelzéseket hogyan hagyhatták figyelmen kívül az illetékes szervek, miért nem mozgósítottak megfelelően, április 4-re viszont több politikailag visszatetsző óvintézkedést tettek. Így pl. csak névre szóló meghívóval mehettek a KISZ-tag avatásra, ezzel sértve a becsületes diákokat, vagy a Margitszigeten labdázó fiatalokat, felnőtt kíséret ellenére is zaklatták stb. Szinte egyöntetűen úgy értékelik, hogy a Művelődésügyi Minisztériumnak az oktatás politikai tevékenységében megfelelő következtetéseket kell levonnia (pl. nagyobb súlyt helyeznie a forradalmi hagyományok ápolására, osztályelvek következetesebb érvényesítésére, a hazafiság értelmezésében a nacionalista tendenciák ellen határozottabb ideológiai fellépésre stb.).”¹⁰²

Az MSZMP Budapesti Bizottsága az év végén készített egy jelentést a szocialista közgondolkodás helyzetéről. Ebben az ifjúság gondolkodásáról a következőket állapították meg (vagyis vélték): a fiatalok „*túlnyomó*” többsége a párt politikáját, úgymond, a magáénak vallja. Megtalálható viszont a szembenállás is, ultrabaloldali, illetve jobboldali módozatban.

„A fiatalokban nagy az érdeklődés a mai valóság iránt, de kötődésük életünkhöz mégsem elég erőteljes, aminek egyik oka – a nevelésünkben túltengő múltba fordulás. Mivel a jelenhez való kapcsolódásuk nem elég cselekvő, nemzeti érzésük eléggé passzív, múltba forduló, ezért tapasztalhatók körükben a kozmopolita nézetek és a magyarkodó [sic!] nacionalizmusnak különböző arányai.”

Mindebből azt a következtetést is levonták: a párt és a KISZ szervezetek lépjenek fel a szűk körben jelentkező ultrabaloldali-álforradalmi, és a jobboldali jelenségekkel szemben.¹⁰³

1973-ban fel is léptek, azonban, ahogy mondani szokás, az már egy újabb történet.

¹⁰² *Információs jelentés a Művelődésügyi Minisztérium dolgozóit foglalkoztató aktuális kérdésekről.* MNL OL XIX-I-4-ggg-52. tétel- sz. n.-1972.

¹⁰³ *Jelentés a szocialista közgondolkodás helyzetéről.* MNL OL XIX-I-4-ggg-I. sorozat-52. tétel-sz. n.-1972.